

Juozo Gabrio veikla Tautų Sąjungos užkulisiuose: žurnalistika ar diplomatija?*

*Palaiminti kenčiantieji už teisybę, nes jų yra dangus ryškstė.
Palaiminti, kada piktžodžiaus jums, ir persekios jus, ir meluodami visa pikta
kalbės prieš Jus... Džiaukitės, nes taip persekiojo pranašus.*
(Mat. V, 10, 11, 12)¹

Monika Šipelytė

Mokslo darbuotoja, daktarė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujųjų amžių istorijos katedra
El. paštas: monika.sipelyte@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Juozo Gabrio ir jam artimų diplomatų bei žurnalistų veikla Ženevoje prie Tautų Sąjungos 1927–1939 m., atsižvelgiant į kelias sritis – žurnalistiką, verslą, politiką. Gabrio reportažuose Lietuvos spaudoje buvo siekiama aptarti tuo metu Tautų Sąjungoje svarstomus su Lietuva susijusius klausimus, taip pat nevengta kritikuoti lietuvių diplomatų ir pačios Tautų Sąjungos sprendimų, kiek tai leido cenzūra. Greta žurnalistinio darbo Juozas Gabrys užsiėmė Lietuvos ir Šveicarijos verslo ryšių plėtojimu, nekilnojamojo turto prekyba ir nuoma, valiutos keitimu. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Ženevoje veikė Lietuvių informacijos biuras, kuris nereguliariai buvo remiamas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos, bet daugumą savo leidinių Gabrys finansavo pats. Aptariamam laikotarpiu jis neužėmė jokio oficialaus diplomatinio ar politinio posto, todėl jo aplinkos įtaka, kuri tikrai egzistavo, galime matuoti tik informacijos sklaidos apie Lietuvą ir žinių apie Tautų Sąjungos sprendimus atžvilgiais.

Reikšminiai žodžiai: Juozas Gabrys, Tautų Sąjunga, Ženeva, tarpukaris, diplomatija, žurnalistika.

Juozas Gabrys and Lithuania at the League of Nations: Press, Business, Politics

Summary. The activity of Juozas Gabrys and his colleagues at the League of Nations in Geneva from 1927 until 1939 is the main subject of this article. The questions about this group of people are analyzed through several perspectives, such as journalism, business, and politics. The territorial and ethnical problems which were addressed by Lithuania at the League of Nations and the decisions of Lithuanian diplomats and politicians were overviewed in the press publications of Gabrys in various Lithuanian newspapers. In these texts he mostly focuses on two main

* Projektas bendrai finansuojamas iš Europos socialinio fondo lėšų (projektas Nr. 09.3.3-LMT-K-712) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT).

¹ Ši Biblijos citata rasta tarp Juozo Gabrio asmeninio archyvo dokumentų, jo ranka dailiai užrašyta ant atskiro lapo. Galime daryti prielaidą, kad taip metaforiškai jis suprato savo veiklą, sunkumus ir misiją Lietuvos gerovei užtikrinti. Pabraukta irgi J. G.

topics in international interwar Lithuanian politics – the question of Vilnius its regarding mutual relations with Poland and the question of Memel and its region, which was intensely disputed by Lithuanian and German influences. Simultaneously, Gabrys had the intentions to develop business relations between Lithuania and Switzerland. He and his family worked in the fields of real estate and money exchange. Also, he established the Lithuanian Information Bureau in Geneva, which received irregular donations from the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs, yet most of the publications were funded by Gabrys himself. The answer to the question of Gabrys's real influence on Lithuanian foreign policy could be given only partially. As for now, the possibility to measure this influence is limited only to the press and information field, as Gabrys's work in those fields, although forgotten and underestimated nowadays, was observed and evaluated by his contemporaries. Due to his publications, Lithuanians could form an opinion about the League of Nations and its decisions as well as the situation on the level of European policy.

Keywords: Juozas Gabrys, League of Nations, Geneva, interwar, diplomacy, journalism, press.

Įvadas

Šiame straipsnyje nagrinėjama Juozo Gabrio ir jam artimų diplomatų bei žurnalistų veikla Ženevoje prie Tautų Sąjungos 1927–1939 m. Tyrimo tikslas yra atskleisti Gabrio žurnalistinės veiklos ypatybes ir įtaką Lietuvos diplomatijos klausimams. Tai pasirinkta kaip tyrimo objektas dėl to, kad Juozas Gabrys buvo oficialus korespondentas prie Tautų Sąjungos 1927–1935 m., teikė savo apžvalgas krikščionių demokratų dienraščiui „Rytas“². Taip pat jis aplink save telkė įvairių tautybių politikos, kultūros, žurnalistikos veikėjus, su kuriais mezgė asmeninius ryšius, per juos siekė plėtoti verslo, prekybos ir finansų santykius su Lietuva. Atsižvelgiant į dvi svarbiausias Gabrio veiklos sritis, tyrimas padalytas į du skyrius – tai publicistika ir verslas. Straipsnyje siekiama aptarti, kokios pagrindinės idėjos ir pažiūros skatino veikti, kokiais motyvais buvo vadovaujama, ar asmeninės ambicijos buvo derinamos su nauda valstybei. Taip pat aptariamas Lietuvos institucijų ir diplomatų vertinimas bei galima Gabrio įtaka oficialiems sprendimams.

Toks skirstymas suponuoja tyrimo uždavinius:

- 1) Išsiaiškinti, kokios pagrindinės idėjos reiškėsi Juozo Gabrio publicistiniuose tekstuose ir kaip tai siejosi su tuo metu Tautų Sąjungoje nagrinėtais Lietuvai svarbiais klausimais.
- 2) Ištirti, kokius verslo ryšius plėtojo Juozas Gabrys ir jo aplinka, iš kur sėmėsi lėšų propagandinei veiklai ir kaip ją vykdė.

Manytina, kad šio tikslo ir uždavinių įgyvendinimas prisidės prie išsamesnio tarpukario Lietuvos diplomatinės veiklos užsienyje pažinimo. Kasdienybės istorijos ir idėjų istorijos perspektyvų įtraukimas į tyrimą leis pažinti politikos, kultūros, žurnalistikos veikėjus ne tik kaip siekiančius daryti karjerą tarptautinėje organizacijoje, bet ir formuojančius tam tikras interesų sferas už oficialiosios diplomatijos ribų. Straipsnis parengtas naudojantis tradiciniais istoriko įrankiais ir metodais: diskurso, teksto naratyvo, dokumentų analize, jų išorine bei vidine kritika ir interpretacija.

Lietuvos dalyvavimas Tautų Sąjungos veikloje istoriografijoje nėra plačiai išnagrinėtas, nors publikacijų apie tarpukario diplomatijos istoriją netrūksta. Ši tema imta nagri-

² „Rytas“ buvo politikos, ekonomikos ir kultūros dienraštis, 1923–1936 m. leistas Kaune Lietuvos krikščionių demokratų partijos. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo leidinys ir jo redaktoriai susilaukdavo konfiskacijų ir nuobaudų. 1936 m. dienraščio leidimas buvo sustabdytas. Jo redaktoriais dirbo Leonas Bistras, Zigmas Starkus, Eduardas Turauskas ir kiti katalikiškos krypties intelektualai.

nėti dar XX a. antrame dešimtmetyje, kai greta pačios Tautų Sąjungos leidžiamų dokumentų ir apžvalgų vertimų buvo pateikiami ir trumpi šios organizacijos kūrimosi aprašymai, pagrindiniai ten nagrinėti Europos valstybių tarptautinių santykių susidūrimai, taip pat Lietuvos atstovų keltos problemos, susijusios su teritoriniais Vilniaus ir Klaipėdos konfliktais³. Šie klausimai taip pat buvo susilaukę užsienio diplomatijos, teisės ir istorijos tyrinėtojų dėmesio⁴. Vienas pagrindinių šių pozicijų niuansų buvo, kad už sieki pateikti istorinę analizę autoriams buvo svarbesnis jų laiko kontekstas – Tautų Sąjungoje svarstomi ginčai tarp Lietuvos, Vokietijos ir Lenkijos, taip pat bandymas rasti praktinius konfliktų sprendimus, todėl šias pozicijas galime traktuoti ir kaip idėjų istorijos šaltinius.

Sovietinės okupacijos metais Tautų Sąjunga buvo itin mažai tyrinėta, o jeigu ir buvo minima, tai tik griežtai kritikuojant kaip imperialistinių valstybių mažoms šalims primestą kenksmingą struktūrą, nepadėjusią lietuviams išspręsti opiausių problemų. Vėlyvojo sovietmečio darbai, ėmęsi nagrinėti „buržuazinės“ diplomatijos istoriją, dėmesį sutelkė į dvišalius konfliktiškus Lietuvos santykius, kaip pagrindinį tyrimo objektą, nuošalyje palikdami visos organizacijos ir jos specifikos analizę⁵. Išeivijos autorių darbai Tautų Sąjungą daugiausia siejo su joje veikusiais lietuvių politikais ir diplomatais (A. Smetona, A. Voldemaru, E. Turausku)⁶. Išskirti reikėtų Alberto Geručio veikalą, išleistą lietuvių išeivijoje Jungtinėse Amerikos Valstijose, apie jo buvusią diplomatijos „mokytoją“ Dovą Zaunių, 1925–1927 m. akredituotą pasiuntinį Šveicarijoje ir nuolatinį atstovą prie Tautų Sąjungos⁷.

Problema, apsunkinanti praktinę lietuvių diplomatų veiklos Tautų Sąjungos aplinkoje analizę, gali būti ne tik laiko distancijos nebuvimas, bet ir tyrimo objekto sutelkimas į konkretų dvišalių ar daugiašalių santykių konfliktą, mažiau dėmesio skiriant lygia greta vykstantiems procesams ir jų kontekstui. Šiuolaikinės Lietuvos istoriografijoje įsitvirtinusią instrumentišką Tautų Sąjungoje vykusių procesų traktuotę geriausiai atspindi Gintauto Vilkelio monografija⁸. Tiesa, tai kol kas vienintelė lietuviškai parengta monografija apie dvišalius santykius tarpukariu, Tautų Sąjungą matant kaip erdvę atvejo studijai. Tačiau joje nenutolstama nuo Lenkijos ir Lietuvos konflikto dėl Vilniaus – tai pasakojimo tiek apie Lenkiją, tiek apie visą Tautų Sąjungą šerdis. Taip pat mažai remiamasi iki knygos pasirodymo išleistais smulkesniais tyrimais, kurie nagrinėjo glaudžiai su Tautų Sąjunga susijusius klausimus, svariai prisidėdami prie valstybingumo ir tarptautinių santykių problemų, su kuriomis sunkiai tvarkėsi lietuviškoji diplomatija, suvokimo⁹.

Nors tiek Lietuvos¹⁰, tiek kitų šalių istorikų¹¹ yra atlikta išsami tarptautinių santykių ir politinių Tautų Sąjungos sprendimų analizė, trūksta su šia organizacija dirbusių

³ A. Jakštas, 1919; P. Klimas, 1923; G. Rutenbergas, 1931; G. Rutenbergas, 1932; V. Sidzikauskas, 1936–1937.

⁴ Consultations, 1928; K. M. Widding, 1930; M. Héliard, 1932; Th. V. Kalijarvi, 1937.

⁵ R. Žepkaitė, 1980.

⁶ Išeivijos autorių darbai Tautų Sąjungą daugiausia siejo su joje veikusiais lietuvių politikais ir diplomatais A. Smetona, A. Voldemaru, E. Turausku.

⁷ A. Gerutis, 1982.

⁸ G. Vilkelis, 2006.

⁹ A. E. Senn, 1966; Č. Laurinavičius, 1992; Z. Butkus, 1993; Z. Butkus, 1998; A. Kasparavičius, 2002, p. 50–71.

¹⁰ V. Žalys, 2007.

¹¹ O. Halecki, 1920; La Société des Nations, 1926; M. Leroy, 1932; A. Bregman, 1932; A. Zimmern, 1936; F. P. Walters, 1952; M. Fosse, 1998; P. David, 2000; M. Suski, 2011, p. 39–77; M. Grandjean, 2018.

ir norėjusių save sieti su Lietuva asmenų tyrimo. Nėra nagrinėtos jų pažiūros, motyvai, asmeninės ir politinės ambicijos.

Dauguma kolegų, su kuriais Juozas Gabrys bendradarbiavo ir dirbo Ženevoje, – jo pažįstami dar nuo veiklos iki Pirmojo pasaulinio karo. Tokie buvo prancūzų žurnalistas Jeanas Pélissier, 1912 m. kartu su Gabriu įkūręs Centrinį tautų biurą, ir Fabijonas Kemėšis, jo bendraamžis, pažįstamas iš veiklos lietuvių bendruomenėse Jungtinėse Amerikos Valstijose. Kita grupė pažinčių užsimezgė Fribūro universitete Pirmojo pasaulinio karo metais arba iškart po jo: Leonas Bistras ir Eduardas Turauskas, šio universiteto absolventai, bendradarbiavo su Gabriu iki pat XX a. vidurio – pirmasis kaip Krikščionių demokratų lyderis, antrasis – kaip diplomatas, Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos nuo 1940 m. Tiesa, skirtingai klostėsi ryšiai su Pirmojo pasaulinio karo metų bendradarbiais iš Lietuvių informacijos biuro Lozanoje: su kunigais Antanu Steponaičiu ir Vincu Bartuška aptariamu laikotarpiu ryšiai nutrūko, o prelato Konstantino Olšausko ir Juozo Purickio keliai su Gabriu vis susikirsdavo. Artima draugystė ir idėjinė bendrystė siejo Gabrį su kunigu Aleksandru Dambrausku (Adomu Jakštu), tiesa, daugiausia jų susirašinėjimo yra išlikę iki 1914 m.¹² Su leitenantu Juozu Miliuku jau nepriklausomybės metais Gabrio užmezgta pažintis turėjo įtakos jo žurnalistiniams bei verslo sandėriams.

Juozo Gabrio veiklą tarpukariu jo biografijoje yra trumpai aprašęs Alfonsas Eidintas¹³. Kadangi knygos autorius daugiausia dėmesio skiria Gabrio veiklai Pirmojo pasaulinio karo metais, vėlesnieji dešimtmečiai aptarti fragmentiškai ir reikalauja nuodugnesnės analizės. Taip pat, laikydamasis istorinio detektyvo žanro, šios biografijos autorius išryškina pikantiškus Gabrio gyvenimo faktus, mitus ir nuomones, bet ne visur juos pagrindžia šaltiniais ar paaiškina savo svarstymų kilmę. Todėl manome, kad tikslinga pildyti šį tyrimą ir polemizuoti su jame iškeltomis idėjomis.

Gabrio lietuviai, prancūzai, šveicarai ir kitų tautybių bendradarbiai susilaukė istorikų dėmesio tik atskiruose straipsniuose, daugiausia buvo aptariama jų veikla Pirmojo pasaulinio karo metais¹⁴. Išimtis yra tik Eduardo Turausko biografija, apimanti visą jo aktyvios veiklos laiką¹⁵, ir kai kuriuos mums rūpimus klausimus aptarianti Petro Klimo biografija bei jos autorės disertacija¹⁶.

Šiame tyrime naudojami įvairių grupių šaltiniai: 1) autoriniai tekstai, kurie apima straipsnius, knygas, viešai ar privačiai pasakytas kalbas, interviu. Šiai grupei taip pat galime priskirti Juozo Gabrio „Laiškus iš Ženevos“, publikuotus spaudoje, ir „laiškus“ valstybės prezidentui Antanui Smetonai, kurie sklido ir viešumoje. Šie šaltiniai daugiausia informacijos suteikia tiriant veikėjų idėjas ir pažiūras konkrečiais klausimais, taip pat yra beveik visiškai netyrinėta šaltinių bazė; 2) privati korespondencija, kuri gelbsti norint iširti veiklos motyvus ir viešai neskelbiamas intencijas; 3) oficialūs institucijų

¹² Juozo Gabrio laišakai Aleksandrui Dambrauskui (Adomui Jakštui), in: VUB RS, f. 1, b. E 179, E 113, E 204.

¹³ A. Eidintas, 1992.

¹⁴ B. E. Colliander, 1935; E. Demm, 2002; J. Esculles, V. Petronis, 2016, p. 340–356; M. Farrokh, 1991; J. H. Hoffman, 1972, p. 594–602; S. Pivoras, 2009, p. 23–32; A. E. Senn, 1996, p. 312–320; D. R. Watson, 1995, p. 1191–1206.

¹⁵ J. V. Čiplytė, 2016.

¹⁶ V. Bukaitė, 2016; V. Bukaitė, 2013.

dokumentai – Tautų Sąjungos, Lietuvos Respublikos valdžios įstaigų ir kitų Europos šalių politikų bei diplomatų raštai, posėdžių protokolai, sprendimų komentarai, veiklos ataskaitos ir tarpusavio susirašinėjimas. Tiesa, šie šaltiniai neatskleidžia tiek daug apie diplomatijos užkulsius: jie reprezentuoja diplomatijos sceną, užkulisiai lieka tarp šių dokumentų eilučių; 4) atsiminimai¹⁷ ir autobiografijos¹⁸ – itin atsargiai faktų patikimumo atžvilgiu vertintini šaltiniai, bet turtingi siekiant atkurti oficialius ir neoficialius diplomatų bendradarbiavimo tinklus, atskleidžiantys jų pažiūras tekstų kūrimo laiku, nuomonių ir tarpusavio ryšių kaitą, galintys iš dalies padėti užpildyti oficialių šaltinių spragas. Iš šaltinių kylančius prieštaravimus bus bandoma spręsti taikant kritinę analizę, o trūkumą – ją pildant smulkesnėmis šaltinių grupėmis.

Didžioji naudotų nepublikuotų šaltinių dalis yra saugoma archyvuose Vilniuje: Lietuvos centriniame valstybės archyve¹⁹ ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje²⁰. Asmeninis Juozo Gabrio archyvas yra būtent pastarajame, Alberto Geručio, fonde ir jame esantys aprašomojo laiko šaltiniai yra beveik netyrinėti²¹. Tad jame randamų tekstų juodraščių analizė derinama su Gabrio ir jo kolegų publikacijomis, pasirodžiusiomis Lietuvos, Šveicarijos, JAV ir kitų šalių spaudoje. Tiesa, dalį Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio šio fondo dokumentų yra nagrinėjęs Erberhardas Demmas savo darbuose²², taip pat šio straipsnio autorė savo disertacijoje²³. Taip pat naudoti Šveicarijoje, Šveicarijos federaliniame archyve²⁴ ir Tautų Sąjungos archyve²⁵, esantys įvairūs šaltiniai.

Iki šiol nebuvo tyrinėtas akredituotų lietuvių diplomatų ir jų „pagalbininkų“ arba „konkurentų“ veiklos pobūdis ir santykiai konkrečios tarptautinės organizacijos veiklos sferoje. Šis kontekstas itin svarbus, nes jaunos ir mažos šalies diplomatija Tautų Sąjungos didžiųjų valstybių ir taip buvo priimama sąlygiškai, apeliuojant į jos laikinumą ir nelankstumą. Tad būtina atsakyti į klausimą, ar tokie veikėjai kaip Juozas Gabrys trukdė, ar padėjo tą diplomatiją vystyti?

1. Spauda ir politika: reportažai apie Lietuvos klausimus Tautų Sąjungoje

Svarbiausias Juozo Gabrio veiklos laukas tarpukariu buvo orientuotas į Tautų Sąjungą ir jos įvykius, taip pat santykius su Lietuva. Dar iki mūsų tiriamo laikotarpio pradžios Gabrys darbavosi Ženevoje – rinko informaciją, stebėjo Lietuvos priėmimo į Tautų Sąjungą procesus ir siekė oficialiai būti Lietuvos vyriausybės pripažintas kaip šios temos ekspertas. Vartojant šį terminą ne kabutėse, reikėtų klausti, kaip Gabrys suprato savo ekspertizę: ar traktavo ją kaip visuomenės informatoriaus ir politologo, diplomatijos ko-

¹⁷ E. Turauskas, 1990; P. Klimas, 1991; A. Voldemaras, 1992; V. Sidzikauskas, 1994.

¹⁸ J. Gabrys, 1920; J. Gabrys, 2007; E. Demm, Ch. Nikolajew, sud., 2013.

¹⁹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, toliau – LCVA, f. 383, 668, 922.

²⁰ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, toliau – VUB RS, f. 1, f. 155.

²¹ VUB RS, f. 155, b. 949–1055.

²² E. Demm, 2002.

²³ M. Šipelytė, 2019.

²⁴ Šveicarijos federalinis archyvas (Swiss Federal Archives, toliau – SFA).

²⁵ Tautų Sąjungos archyvas (Les Archives de la Ligue des Nations).

mentatoriaus misiją, ar kritiko, kuris pats pretendavo tapti aktyviu diplomatijos veikėju? Kaip jo sąvės ir savo veiklos vertinimas kito bėgant laikui?

Pirmasis Gabrio „Laiškas iš Genevos“ krikščionių demokratų dienraštyje „Rytas“ publikuotas 1927 m. kovo 15 d., prie jo nurodyta parašymo data – kovo 10 d.²⁶ Iš to paties mėnesio pabaigoje rašyto Eduardo Turausko, tuometinio „Ryto“ vyriausiojo redaktoriaus, laiško Gabriui iš dalies sužinome reportažų pradžios istoriją: atsiprašoma dėl vėluojančių laikraščio numerių, dėkojama už pirmąjį laišką ir prašoma siųsti daugiau raštų „Rytui“, tačiau neužsimenama, kas inicijavo šias publikacijas²⁷. Pagrindinės Gabrio idėjos, skelbtos „Laiškuose iš Ženevos“, glaudžiai susijusios su tuo metu Tautų Sąjungoje svarstytais klausimais – nebūtinai tiesiogiai liečiančiais tik Lietuvą. Reportažo žanras „Ryto“ redakcijos buvo suvokiamas plačiai: trumpas žinutes dienraštyje, pranešančias tik faktus ir sprendimus, papildydavo autoriniai žurnalistų tekstai, siekiantys populiariai paaiškinti sprendimų aplinkybes, priežastis, kartais įvertinti Lietuvos ir kitų delegacijų veiksmus, galimas alternatyvas. Šie požiūriai į tuos pačius įvykius nebūtinai sutapdavo.

1927 m. žymi aktyvų lietuvių delegatų veikimą Tautų Sąjungoje, kuris buvo nulemtas didžiųjų valstybių raginimo, kad Lietuva ir Lenkija spręstų tarpusavio konfliktus ir užmegztų diplomatinis santykius tarpusavyje. Lietuvos vyriausybė ir Ministras Pirmininkas Augustinas Voldemaras, tuo metu vadovavęs ir Lietuvos delegacijai Tautų Sąjungoje, laikėsi pozicijos neleisti Vakarų Europos politikams užmiršti Lenkijos valstybinės agresijos prieš Lietuvą, nepripažinti Vilniaus krašto priklausymo Lenkijai ir dėl to nemegzti diplomatinis santykių su šia valstybe²⁸. Tačiau buvo siekiama panaikinti karo padėtį Lietuvoje, nes iš tiesų bijota pakartotinio karinio Lenkijos įsiveržimo ar provokacijų ir dėl šios grėsmės jaučiamas Lietuvos karininkų spaudimas vyriausybei²⁹.

Šiame kontekste derėtų prisiminti, kad Juozo Gabrio ir Augustino Voldemaro priešprieša ir pakartotiniai konfliktai buvo prasidėję 1918 m. rudenį, kai, antrajam tapus pirmuoju nepriklausomos Lietuvos Respublikos Ministru Pirmininku, Gabrys liko didžiosios politikos paribyje ir jo veikimas užsienyje Lietuvos vardu buvo smarkiai apribotas³⁰. Po kelerių metų netgi vyko teismo procesas, kuriame šie veikėjai siekė išsiaiškinti santykius visuomenės akyse³¹.

Galbūt dėl to Gabrio reportažai iš Ženevos pirmiausia ėmėsi ekonominių, ne politinių klausimų, europinės prekybos reguliavimo temų. Tai lėmė tuo metu Ženevoje vykusios net kelios žurnalistų ir politikų konferencijos, sietos su Tautų Sąjungos parama – Gabrys ten dalyvavo kaip „Ryto“ korespondentas³². Pirmuosiuose šešiuose laiškuose³³ įtaigiai

²⁶ „Laiškai iš Genevos“. I, *Rytas*, Nr. 59 (945), 1927-03-15, p. 1–2.

²⁷ „Ryto“ vyr. redaktoriaus E. Turausko laiškas Juozui Gabriui, 1927-03-29, Kaunas, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 649.

²⁸ V. Žalys, 2007, p. 255–260; G. Vilkelis, 2006; A. Kasparavičius, 2002, p. 63, p. 152–153; A. E. Senn, 1966, p. 191–192.

²⁹ K. Kilinskas, 2018, p. 210–211.

³⁰ M. Šipelytė, 2019, p. 268–277.

³¹ Iz. Didžiulis, „Įdomi byla“, in: *Lietuvis*, 1925-07-10–1927-08-10, Nr. 27–32; A. Eidintas, 1992, p. 172–189.

³² Leidimas Juozui Gabriui, „Ryto“ korespondentui, lankytis *Trečiojoje Tarptautinėje Komunikacijos ir Transito konferencijoje*, Ženeva, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 565.

³³ Iki 1932 m. iš viso parašyti 73.

aprašomas pasiruošimas Tarptautinei ekonominei konferencijai, žurnalistų domėjimasis didžiųjų šalių lyderiais, jų atvykimas ir kalbos. Šie tekstai labiau informatyvūs negu poleminiai. Tiesa, viename jų kritikuojamas Lietuvos nedalyvavimas ekonominėje konferencijoje, bet cenzūra neleido to teksto spausdinti: „Dėl visiems suprantamų aplinkybių V-ąjį laišką, kuriame rašoma „Apie Lietuvos nedalyvavimą Tarptautinėje Ekonominėje Konferencijoje Genevoje“, tuo tarpu esame priversti atidėti vėlesniam laikui.“³⁴ Tačiau šis laiškas taip ir nepasirodė, nors iki pat birželio vidurio buvo spausdinami kiti Gabrio tekstai: apžvalgos, ekonominės konferencijos rezultatų vertinimai, netgi pora interviu su Latvijos delegatais, dalyvavusiais minėtoje konferencijoje³⁵.

Tiesiogiai prie politikos aktualijų komentavimo pereinama XIII laiške, besiruošiant 46-ajai Tautų Sąjungos Tarybos sesijai – fiksuojamas pirmasis Augustino Voldemaro, kaip Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro, susitikimas su svarbiais Europos politikos veikėjais: „P. Voldemaro laukia čia didelis ir aukštas uždavinys, nuo jo sugebėjimo „manevruoti“ priklausys Vilniaus mums vienoj ar kitoj formoj grąžinimas. Likimas, tarytum, duoda jam progą atitaisyti jo pragaištingas klaidas, padarytas Lietuvai 1918–1920 m. Malonu man čia pastebėti, kad kol kas p. Voldemaras „manevruoja“ gan sumaniai; turėjo jis pasikalbėjimus su pasauliniais „tenorais“ Chamberlainu, Briandu ir Stresemannu ir dar su tūlais kitais įtakingais Tautų Sąjungos tarybos nariais ir, kaip teko man iš *tikro* šaltinio patirti, p. *Voldemaras visur padarė teigiamo įspūdžio*.“³⁶

Ši teigiama Gabrio nuomonė apie Voldemarą – tai vienas tų retų pavyzdžių, kai pagiriami ne tik politikų ar diplomatų priimami sprendimai, bet ir konkretaus asmens veikimas Tautų Sąjungos erdvėje. Iš viešbučio sąskaitų matome, kad pats Gabrys, šiuo laiku kelis mėnesius gyvenęs Ženevoje³⁷, iš arti sekė Vilniaus bylos eigą ir didžiųjų valstybių siekius – sureguliuoti diplomatinis santykius tarp Lietuvos ir Lenkijos ir panaikinti karo padėtį – ir apie tai pranešdavo „Ryto“ skaitytojams³⁸.

1928 m. reportažuose ši tema tęsiama: vedama paralelė tarp Lietuvos ir Vengrijos, kovojančių dėl ginčytinų teritorijų, negailint komplimentų vengrų atstovams, kurie daug

³⁴ Juozas Gabrys, „Apie Tarptautinės ekonominės konferencijos eigą“, in: *Rytas*, Nr. 110 (996), 1927-05-17, p. 2.

³⁵ „Pasikalbėjimas su Latvijos delegatais (K. Balodžiu, politinės ekonomijos profesorium Latvijos universitete, ir P. Slecenickiu, vyriausiu vedėju Latvijos žemės ūkio kooperatyvų)“, in: *Rytas*, Nr. 117 (1003), 1927-05-25, p. 1–2; „Ekonominės konferencijos išdavos“, in: *Rytas*, Nr. 124 (1010), 1927-06-03, p. 1; „Ekonominės Konferencijos pabaiga“, in: *Rytas*, Nr. 125 (1011), 1927-06-04, p. 1–2; „Dar apie ekonominės konferencijos rezoliucijas ir apie išvadas“, in: *Rytas*, Nr. 131 (1017), 1927-06-13, p. 1–2.

³⁶ Juozas Gabrys, „T. S. tarybos „les a cotes“ – Did. Britanija ir Sovietai – P. Voldemaras ir pasauliniai „tenorai“. Klaipėdos bylos likvidavimas“, in: *Rytas*, Nr. 136 (1022), 1927-06-20, p. 1.

³⁷ Henry Buffavand (*Hotel de l'Europe*) sąskaitos Juozui Gabriui už buvimą viešbutyje (iš viso išleista 453,70 Šveicarijos frankų), Ženeva, 1927-09-26–12 05, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 569–570.

³⁸ Juozas Gabrys, „T. S. tarybos „les a cotes“ – Did. Britanija ir Sovietai – P. Voldemaras ir pasauliniai „tenorai“. Klaipėdos bylos likvidavimas“, in: *Rytas*, Nr. 136 (1022), 1927-06-20, p. 1; „Konferencijų konferencijos. Tautinių mažumų konferencija. Transito konferencija. Populiacijos ir emigracijos konferencija“, in: *Rytas*, Nr. 200 (1085), 1927-09-06, p. 1–2; „Aštuntoji Tautų Sąjungos sesija. P. Voldemaro debiutas“, in: *Rytas*, Nr. 204 (1089), 1927-09-12, p. 1; „Lenkų nepuolimo paktas ir Vilniaus byla“, in: *Rytas*, Nr. 214 (1099), 1927-09-23, p. 1; „T. S. tarybos nuotaika prieš Vilniaus bylos svarstymą“, in: *Rytas*, Nr. 278 (1163), 1927-12-09, p. 1–2; „Voldemaro su Zaleskiu imtynės. XII-9 d.“, in: *Rytas*, Nr. 280 (1165), 1927-12-12, p. 1; Nr. 281 (1166), p. 2. Taip pat turime vieną nepublikuotą to laiko tekstą: Vilniaus bylos palaidojimas ir kas dabar?, [1927 gruodis], in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 629–631.

aršiau gina savo šalies interesus negu lietuvių delegatai³⁹. „Vilniaus bylos“ svarstymo finalą – perdavimą Tarptautiniam Hagos teisingumo teismui svarstyti susisiekimo tarp Lietuvos ir Lenkijos klausimą, t. y. virtimą iš politinės pasaulinės reikšmės bylos į techninę regioninę bylą, Gabrys pateikia kaip vieną didžiausių to meto diplomatinių nesėkmių⁴⁰. Tiesa, nors viso jo teksto su aršiausiais argumentais bei kaltinimais randamas tik juodraštis⁴¹, kai kurios šio teksto dalys buvo panaudotos vėlesnėse publikacijose. Šiame laiške, adresuotame Vilniui vaduoti sąjungai, atsiskleidžia dar vienas momentas – poreikis stiprinti lietuvišką propagandą Tautų Sąjungos aplinkoje, todėl raginama imtis tokio uždavinio: „Kas yra svarbu Vilniaus byloj, tai kad nesusidarytų viešoj pasaulio opinijoj nuomonė, kad byla yra baigta mūsų nenaudai ir kad Lietuvos viešoji opinija savo tylėjimu (*tacito comsensu*) rezignuoja ginti savo teises į Vilnių.“⁴² Tačiau „Ryte“ 1928 m. pabaigoje publikuoti kitų autorių straipsniai ir pranešimai⁴³ rodo, kad tiek tuo metu vykęs procesas, tiek 1931 m. vasarą Hagos teismo priimtas sprendimas⁴⁴ laikytas maža, bet Lietuvai svarbia pergale – jai patvirtinta teisė nesutikti atidaryti reikalaujamo geležinkelio ruožo susisiekimui su Lenkija, o perėjimas iš politinio į ekonominį bylos pobūdį net nebuvo aktyviai svarstomas.

Priėmus šį sprendimą, Gabrys, nors netikėjęs lietuviams sėkminga bylos baigtimi, ėmė akcentuoti reikmę peržiūrėti patį Vilniaus pripažinimo Lenkijai faktą – vėl kelti bylą į politinį lygmenį ir ginčyti tokį sprendimą⁴⁵. Jo pažiūros į Vilniaus klausimą išliko nepakitusios iki pat 1939 m.: „Yra žinoma, kad Vilnius, senoji Lietuvos sostinė, generolo Želigovskio buvo išplėšta iš Lietuvos, ir generolui sukilti buvo įsakyta lenkų vyriausybės, kuri dėl šio akto buvo kaltinama Tautų Sąjungos, Tarptautinio teismo Hagoje ir šis Lenkijos agresijos aktas buvo pasmerktas 1932 m., kuomet Lietuva pateikė peticiją ir atsisakė turėti diplomatinis santykius su Lenkija iki pat 1938 m. kovo 17 d., kuomet šią dieną paskelbė ultimatumą ir ėmė grasinti karu ir privertė Lietuvą užmegzti su ja diplomatinis santykius, bet Vilniaus klausimas šiuo aktu nebuvo išspręstas ir kaip pasekmė liko suspenduotas“⁴⁶, – taip Gabrys nupasakoja tolesnę šios problemos eigą. Anot jo, Vilniaus prigimtinio, ekonominio ir kultūrinio priklausymo Lietuvai klausimą reikėjo

³⁹ Juozas Gabrys, „Paralėlė tarp Vengrijos ir Lietuvos“, in: *Rytas*, Nr. 59 (1239), 1928-03-12, p. 1; „Ko galime pasimokyti iš Vengrų okupantų bylos?“, in: *Rytas*, Nr. 65 (1245), 1928-03-19, p. 1–2.

⁴⁰ Pavyzdžiui, šio susitarimo pasiekusio Vaclovo Sidzikausko vertinimu, tai buvo vienintelis pavykęs susitarimas tarp Lietuvos ir Lenkijos tarpukariu (V. Sidzikauskas, 1994, p. 108–110). Istoriografijoje pats tranzito bylos nagrinėjimas ir vėliau pasiektas susitarimas taip pat laikomi vienu iš svarbiausių V. Sidzikausko karjeros laimėjimų (G. Vilkelis, 2004, p. 169–171).

⁴¹ Juozas Gabrys, Vilniaus byla ir Vilniui vaduoti sąjunga, in: VUB RS, f. 155, b. 963, [l. n.].

⁴² Juozas Gabrys, Vilniaus byla ir Vilniui vaduoti sąjunga, in: VUB RS, f. 155, b. 963, [l. n.].

⁴³ Elta, „Mūsų byla su lenkais Tautų Sąjungos taryboje: Quinones de Leon raportas. Voldemaro kalba. Lenkų spauda apie ginčą“, in: *Rytas*, 1928-12-12, p. 1; „Lenkijos Lietuvos bylos finalas: Quinones naujas raportas. Voldemaro kalba“, *Rytas*, 1928-12-15, p. 1; V. Sidzikauskas, 1994, p. 110–111.

⁴⁴ Tarptautinio teisingumo teismo Hagoje sprendimas Dėl susisiekimo geležinkelio ruožu Lentvaris–Kaišiadorys atidarymo, Haga, 1931-10-15, in: VUB RS, f. 155, b. 983, [l. n.].

⁴⁵ Juozas Gabrys, Laiškai iš Genevos. LXXII. Hagos laimėjimas, Vilniaus byla ir Lietuvos visuomenės ir vyriausybės uždavinys, [po 1931-10-15], in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 253–260.

⁴⁶ Juozo Gabrielio laiškas „Times“ vyriausiajam redaktoriui, Klaipėda, 1939-04-07, in: VUB RS, f. 155, b. 976, [l. n.].

kelti ne tik svarstant santykius su Lenkija, bet, vos suradus progą, kai didžiųjų valstybių nuomonė palanki Lietuvai, vėl ją priminti.

Prekybos sutarties su Vokietija pasirašymas ir Klaipėdos krašto likimas, kuriame pinasi ekonominiai bei politiniai abiejų šalių sugyvenimo motyvai, – tai kitas reikšmingas klausimas, atskleidžiantis Juozo Gabrio pažiūras į Lietuvos užsienio politiką.

Nuo 1929 m. Gabrys savo tekstais išitraukia į krikščionių demokratų išsakomą kritiką vyriausybei dėl sudarytos prekybos sutarties su Vokietija: vokiškų prekių ir kapitalo išileidimas prilyginamas pasidavimui visapusiškai Vokietijos įtakai⁴⁷. Pats Ministras Pirmininkas imasi atsakinėti oficialiojo „Lietuvos aid“ puslapiuose, neigdamas kaltinimus, kad remia vokiečių kolonizaciją Klaipėdos krašte, ir teigdamas, kad Vokietija suinteresuota laisva ir materialiai klestinčia Lietuvos valstybe⁴⁸. Bylai vystantis toliau ir Vokietijos vyriausybei skundžiant Lietuvą, kaip pažeidžiančią Klaipėdos krašto statutą, priimtą keturių valstybių signatarių 1924 m., Tautų Sąjungai⁴⁹, Gabrys bando išryškinti Lietuvos diplomatų (tiksliau, tuometinio užsienio reikalų ministro dr. Dovo Zauniaus) padarytas klaidas sprendžiant šį klausimą – būtent sutikimą įsileisti Tautų Sąjungos paskirtą finansų kontrolės komisiją tikrinti Lietuvos finansinės būklės, atsakant į Klaipėdos vokiečių skundą⁵⁰. Dar svarbesnė mintis išsakoma šio laiško pabaigoje: „Nesidarykime iliuzijų: *Klaipėda tampa tarptautinio ginčo objektu*, kaip to seniai norėjo vokiečiai, ir tas ginčo objektas yra nei mažiau nei daugiau kaip *Lietuvos suverenumas Klaipėdoje*.“⁵¹ Taigi, nepraėjus nė dešimtmečiui nuo Klaipėdos krašto pripažinimo Lietuvai, Gabrys mato pavojų šio krašto netekti, jeigu tik Vokietijos įtakai bus atiduota bet kuri viešojo gyvenimo sritis – ar tai būtų prekyba, ar savivalda, ar kultūrinis gyvenimas.

Privačioje korespondencijoje Gabrio pažiūros į Klaipėdos klausimą ir siūlomus jo sprendimus atsiskleidžia dar radikaliau. Laiške Šaulių sąjungos vadui majorui Mykolui Kalmantavičiui-Bajorui Gabrys neabejoja, kad, toliau vystantis Klaipėdos bylai ir ją perėmus Tarptautinio teisingumo teismui Hagoje, Lietuva ją pralaimės ir „Klaipėdos kraštas Lietuvai bus žuvęs“⁵². Gabrio argumentas, kodėl jam ši byla ypač rūpi, taip pat įdomus: jis kreipiasi „ne tik kaip vienas sumanytojų ir inspiratorių Klaipėdos atvadavimo ir derybų vedėjas Paryžiuje laike sukilimo (nuo sausio 13 d. iki vasario 15 d. 1923 m.), bet ir kaip šaulys (buvęs Šaulių garbės teismo pirmininkas Klaip. Krašte 1924–25 m.)“⁵³. Šaulių sąjungos vadas ir visa organizacija skatinami reikalauti delegaciją Tautų Sąjungoje, kaip peržengusią savo įgaliojimus, atšaukti, Zaunių, Klimą ir

⁴⁷ A. Eidintas, 1992, p. 231–233.

⁴⁸ Augustinas Voldemaras, „Fantazijos ir tikrovė. Dėl prekybos sutarties su vokiečiais“, in: *Lietuvos aidas*, Nr. 49, 1929-02-28, p. 1.

⁴⁹ The Status of the Memel Territory, 1924 – The Status of the Memel Territory, League of Nations, Genève, 1924; The Question of Memel – Lithuanian Ministry for Foreign Affairs, The Question of Memel. Diplomatic and other Documents from the Versailles Peace Conference till the Reference of Ambassadors to the Council of the League of Nations (1919–1923), London, 1924; V. Žalys, 2007, p. 393–395.

⁵⁰ Juozas Gabrys, Prie Klaipėdos bylos rezultatų aiškinimo. Ko „nepastebėjo“ ir nepranešė „Eltos“ korespondentas (LXV Laiškas iš Genevos), 1931-05-30, Nr. 119 (2164), p. 2.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Juozo Gabrio laiškas Majorui Mykolui Kalmantavičiui-Bajorui, Šaulių Sąjungos vadui, [1931-05-24], in: LCVA, f. 688, ap. 2, b. 11, l. 5 a. p.

⁵³ *Ibid.*

Petkevičių (delegacijos narius) nubausti už Statuto sulaužymą, neatidėliotinai paleisti Klaipėdos seimelį už Valstybės išdavimo aktą – jo narių pagalbos kreipimąsi į svetimą valstybę⁵⁴. Panašaus turinio laišakai siunčiami ir Tautininkų sąjungos pirmininkui Lapėnui, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pirmininkui Antanui Krikščiukaičiui⁵⁵, teisingumo ministrui Aleksandrui Žilinskiui⁵⁶, Ministrui Pirmininkui Juozui Tūbeliui ir Prezidentui Antanui Smetonai⁵⁷. Tiesa, Gabrys ne tik toliau kritikuoja Lietuvos vyriausybės deleguotus diplomatus, bet ir siūlo sprendimą – kontratakuoti su Klaipėdos lietuvių skundu, pasinaudojant jo pažintimis Tautų Sąjungos Taryboje, kurioje esą jaučiamas nepasitenkinimas Vokietijos kišimusi ne tik į gretimų šalių, bet ir į Tautų Sąjungos tarptautinės politikos veikimo erdvę⁵⁸. Galime fiksuoti slinktį – Gabrys bando peržengti savo kaip žurnalisto kompetencijos ribas, ne tik polemizuoti su vyriausybės priimtais sprendimais, juos vertinti, bet ir daryti jiems įtaką.

Juozo Gabrio ir jo bendradarbių požiūris į Lietuvos vyriausybės užsienio politikos koncepciją 1930–1931 m. sandūroje išryškėja spaudos puslapiuose susidūrus su vienu prieštaringu rašytoju, taip pat besidominčiu Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykiais – Juozapu Albinu Herbačiausku. Gabrys „Ryte“ išspausdina straipsnį apie tai, kad Lietuva turėtų peržiūrėti jau sudarytas tarptautines sutartis ir galbūt persvarstyti savo užsienio politikos kursą⁵⁹. Pagrindinė šio teksto idėja – Lietuva turėtų atsisakyti savo orientacijos į Vokietiją ir kartu revizionistinės politikos, kaip siekio peržiūrėti Versalio taikos sąlygas ir po jos pasirašytas teritorijų dalybos sutartis. Pažiūrų pasikeitimas leistų „perkrauti“ santykius su Lenkija – kadangi vokiečių revanšizmas nukreiptas susigrąžinti ir Dancigą, ir Klaipėdą, Lietuva ir Lenkija daugiau laimėtų kartu, „sudarydamos bendrą frontą prieš Vokietijos agresingumą“⁶⁰. Pasirodžius šiam straipsniui tiek Gabrys, tiek „Rytas“ sulaukė oficialių šaltinių kritikos – po kelių dienų „Lietuvos aidas“ išspausdino atsaką, kuriame buvo teigiama, kad Lietuvai tikrai nereikia keisti užsienio politikos krypties, nes Vilniaus atgavimo perspektyvos tik gerėja, „tiek, kiek mes savo krašte geriau susitvarkome, sustiprėjame, ypač ūkio srityje“⁶¹, o tam esą būtini draugiški prekybiniai ir politiniai santykiai su Vokietija.

J. A. Herbačiauskas, nors pats nepritaromas vyriausybės vykdomai politikai, kaltina Gabrį be reikalo keliant aliamą dėl Klaipėdos krašto užgrobimo pavojaus ir teigia, kad negalima suplakti į viena Lietuvos santykių su Lenkija ir Vokietija, o juo labiau pasiduoti lenkų siekiams išsigandusius lietuvius priversti eiti drauge „kariauti“ prieš Vokietiją⁶². Bet šiuo tekstu ginčas nesibaigia – Gabrys parengia išsamų atsaką į oponentų išreikštas mintis: „[k]ai Klaipėdos byla tampa pasaulinės politikos faktorium, kadangi pačiai mūsų

⁵⁴ *Ibid.*, l. 6.

⁵⁵ Juozo Gabrio laiškas Antanui Krikščiukaičiui, Ženeva, 1931-05-23, in: LCVA, f. 688, ap. 2, b. 11, l. 25.

⁵⁶ Juozo Gabrio laiškas Tiesingumo Ministrui [Aleksandrui Žilinskiui], Ženeva, 1931-05-34, in: LCVA, f. 688, ap. 2, b. 11, l. 31–32.

⁵⁷ Juozo Gabrio laiškas Tautininkų Sąjungos pirmininkui J. M. Lapėnui (?), 1931-05-22, Ženeva, in: LCVA, f. 688, ap. 2, b. 11, l. 21–24.

⁵⁸ *Ibid.*, l. 20 a. p.

⁵⁹ Juozas Gabrys, „Sutarčių revizija ir Lietuva“, in: *Rytas*, Nr. 261 (2011), 1930-11-15, p. 1.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ „Dėl užsienio politikos“, in: *Lietuvos aidas*, Nr. 264 (1045), 1930-11-19, p. 1.

⁶² Juozapas Albinas Herbačiauskas, „Rimčiau pagalvojus“, in: *Rytas*, Nr. 279 (2029), 1930-12-06, p. 3.

valstybes egzistencijai gresia mirtinas pavojus, tai machiaveliški Berlyno planai turi sudužti į vieningą Lietuvos piliečių frontą be skirtumo pažiūrų ir partijų.“⁶³ Neneigdamas Vilniaus klausimo svarbos ir Lenkijos įtakos, jis siūlo nepasitikėti Vokietijos draugiškumu ir ekonominėmis vilionėmis. Apeliuodamas į Herbačiausko kaltinimus ir klausimą, kas didesnis priešas – ar vokietis, ar labiau lenkas, remdamasis hitlerininkų planais dėl Rytų Europos ir didžiuliais propagandai skirtais pinigais, metamais į Klaipėdos kraštą, Gabrys atsako: šiuo metu vokietis⁶⁴.

Gabrio idėjinis posūkis Lenkijai palankesne kryptimi galėtų būti susijęs su labai konkrečiomis pagalbos prašymo iš šios šalies diplomatijos ar politikos veikėjų aplinkybėmis, tačiau tokių įrodymų neturime. Gabrį stebėjusi Šveicarijos kantonų ir federalinė slaptoji policija tarpusavyje taip pat dalijosi informacija, kad nerasta jokių įrodymų, jog Gabrys šnipinėtų Lenkijai⁶⁵. Kitas klausimas, kuris padėtų paaiškinti šią situaciją, – Prancūzijos diplomatų santykis su šiomis Gabrio idėjomis ir galima įtaka jo pažiūroms. Tačiau tai atskiros analizės reikalaujantis objektas.

2. Ką galima parduoti Šveicarijai: prekyba ir informacinių biurų steigimas

Mūsų tyrinėjamame veiklos Ženevoje etape Juozui Gabriui buvo svarbūs dar Pirmojo pasaulinio karo metu užmegzti tarptautiniai asmeniniai ryšiai. Įvairių šalių aktyvistai ne tik dalyvaudavo oficialiose Tautų Sąjungos misijose, bet ir ieškodavo bendradarbių „aplink“, t. y. būdami panašioje padėtyje kaip Gabrys – neturėdami oficialių pareigų Tautų Sąjungos nuolatinėse delegacijose ar Sekretoriatais. Tačiau ši aplinka aktyviai darbuosi: propaganda ir leidyba, savitos delegacijų užduotys, pagalba vertimo darbe, nekilnojamojo turto prekyba ir nuoma – į visas šias sritis buvo įsitraukęs ir Juozas Gabrys bei kiti lietuviai. Vienos iš jų buvo skirtos uždirbti, kitos kaip tik reikalavo daugybės lėšų ir nebuvo finansiškai pelningos. Išlikę šaltiniai tik iš dalies atskleidžia, iš kur Juozas Gabrys gaudavo pinigų savo propagandinei veiklai, bet būtina šį klausimą aptarti prieš pereinant prie to, kaip juos naudodavo.

Tarptautinė prekyba tarp Lietuvos ir Šveicarijos Gabrio buvo matoma ne tik kaip galimybė stiprinti dvišalius ekonominius santykius, bet ir kaip gerosios modernios europinės patirties perėmimas, todėl jis stengėsi rašyti ir ekonominiiais klausimais⁶⁶. Jo manymu, šio modernumo Lietuvai ypač trūko, santykius reikėjo aktyviai skatinti ir taip didinti Lietuvos žinomumą prekiaujant jos kokybiškomis prekėmis ir plėtojant abiem

⁶³ Juozas Gabrys, Sutarčių revizija ir Klaipėdos byla T. S. Taryboj, in: LCVA, ap. 2, b. 11, l. 53–57; *Rytas*, Nr. 285 (2035), p. 5.

⁶⁴ Juozas Gabrys, „Dėliai mūsų užsienių politikos orientacijos keitimo (Atsakimai P. Herbačiauskui)“, in: *Rytas*, Nr. 294 (2044), 1930-12-29, p. 3.

⁶⁵ Šveicarijos federalinės užsieniečių policijos telefoninių pokalbių su p. Dumuid ir p. Bonzon iš Vaud kantono teisingumo ir policijos departamento ir p. Mathez, Federalinės vidaus reikalų ministerijos kopijos, Bernas, 1935-02-10, in: SFA, E2001D-1000/1552, BD: 111, B. 41. 12. Lit., [l. n.].

⁶⁶ „Gal Ponas Daktaras galite kur nors svarbesniam žurnale ar šiaip laikrašty patalpinti didesnį ar mažesnį straipsnį apie Lietuvos ūkio padėtį? Kartais mes šiek tiek galime už tai primokėti (Juozo Miluko laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, 1931-11-07, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 274.); Juozas Gabrys, „Laiškas iš Ženevos XCVII. Mūsų prekybos balansas su Šveicarija pasyvus“, in: *Rytas*, Nr. 3307, 1935-10-11, p. 3.

pusėms naudingus mainus. Iš šaltinių lengviausiai atsekamas Gabrys ir jo kolegų supratimas, kad tiesioginė prekyba – tai prekių eksportas ir importas, uždirbant iš šių perpardavinėjimo ir antkainio. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Gabrys su jaunu tarnautoju iš Žemės ūkio ministerijos Juozu Miluku susirašinėjo dėl kelių prekių gabenimo iš Šveicarijos ir į ją. Buvo tariamasi iš Šveicarijos pirkti civilines apsaugines kaukes, arklius, o į ją eksportuoti lietuviškus grūdus bei galvijus, konsultuojantis su Žemės ūkio ministerija dėl poreikio ir tikintis valstybės užsakymų⁶⁷. Prie šio verslo vėliau turėjo prisidėti ir Povilas Vosylius bei Vladas Natkevičius⁶⁸. 1935 m. laiške nežinomam adresatui Juozas Gabrys teigia: „Esmi insteigęs Genevoj Office Commercial Lituano-Suisse. Ryšiai su importeriais ir exporteriais užmegzti. Bet reikalingi leidimai, jų-gi be oficialės paramos negalima gauti.“⁶⁹ Savo kolegos Lietuvoje prašo susisiekti su „Lietūkiu“ ir išsiaiškinti, kiek ir kokių prekių Lietuva oficialiai galėtų eksportuoti į Šveicariją ir ar sutiktų su jų firmos 1 ar 2 % komisiniu mokesčiu. Iš prisegto laiško „Lietūkiui“ sužinome ir kokias prekes Gabrys siūlo eksportuoti į Šveicariją – tai javai, dobilai, oda, kailiai, dirbtinis šilkas, arkliai ir žarnos⁷⁰. Šias itin įvairias prekes būtina parduoti Šveicarijos franko kainomis, siūlomas jų patekimo kelias – Klaipėda–Antverpenas–Bazelis⁷¹. Šiais siūlymais Gabrys siekia išlyginti importo iš Šveicarijos balansą ir pritraukti kuo daugiau įplaukų užsienio valiuta į Lietuvą. Taip pat svarbu yra „apeiti vokiečius“: Gabrys neigiamai žiūrėjo į Lietuvos ir Vokietijos prekybinių ryšių atnaujinimą, tad minėta prekybos sutartis su Vokietija Gabriui buvo nepriimtina idėjiškai, o ir nenaudinga praktiškai.

Kita veikla, kuria Gabrys užsiėmė tiek Lietuvoje, tiek Šveicarijoje, – nekilnojamojo turto ir žemės nuoma. Apie pirmąją sužinome iš jo susirašinėjimo su Ūkio banko Klaipėdos skyriumi – būtent šiame mieste ir jo apylinkėse Gabrys ir jo šeima buvo supirkę nemažai turto, remdamiesi jo garantijomis prašę paskolų⁷². „Turėdamas Klaipėdoj gan didelę nejudomą savastį ir statybos įmonę (Smeltej) savo namų statymui ir taisymui ir prasidėjus vasaros statybos sezonui man yra dabar vėl reikalingas tas kreditas (šioj įmonėj dirba kas vasara iš Didž. Lietuvos darbininkai)“, – teigė Gabrys viename iš laiškų⁷³. Būtent Klaipėdoje turimas turtas teikė Gabrių šeimai pajamas, kurios buvo siunčiamos į Šveicariją grynųjų pinigų perlaidomis – sumomis po kelis tūkstančius Šveicarijos frankų kas kelis mėnesius⁷⁴. Po kelerių metų pats Juozas Gabrys planavo grįžti į Klaipėdą ir

⁶⁷ Juozo Miluko laiškas Juozui Gabriui, 1931-11-07, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 273; Žemės ūkio ministerijos Žemės ūkio departamento direktoriaus laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, 1934-11-24, in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 11, l. 93.

⁶⁸ Juozo Gabrio laiškas Povilui Vosyliui, 1933-09-12, La Chaux, in: VUB RS, f. 155, b. 974, l. 661.

⁶⁹ Juozo Gabrio laiškas nežinomam asmeniui, 1935-12-07, La Chaux, in: VUB RS, f. 155, b. 980, l. 493.

⁷⁰ Office Commercial Lituano-Suisse laiškas „Lietūkiui“ Valdybai Kaune, Genėve, 1935-12-07, in: *ibid.*, l. 498.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Susirašinėjime minimas Kuršinės ūkis Smelteje, namai ir sandėliai Simono Dacho bei Malūnų gatvėse Klaipėdoje ([Bankūno?] laiškas Juozui Gabriui, Klaipėda, 1935-03-17, in: VUB RS, f. 155, b. 980, l. 95).

⁷³ Juozo Gabrio laiškas p. Landsbergiui, Lietuvos Banko direktoriui Klaipėdoj, La Chaux, 1932-04-25, in: VUB RS, f. 155, b. 974.

⁷⁴ Ūkio banko laiškas Juozui Gabriui, 1933-05-08, Klaipėda, in: VUB RS, f. 155, b. 974, l. 651–652, 655–656, 672; Ūkio banko laiškas Juozui Gabriui, Klaipėda, 1935-07-17, in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 11, l. 96; Ūkio banko Klaipėdos skyriaus telegramos Juozui Gabriui, 1938-07-19; 1939-04-14, Klaipėda, in: VUB RS, f. 155, b. 982, [l. n.].

pritraukti šveicarų investicijas į savo statybų verslą – tik neturime žinių, ar pavyko sėkmingai įgyvendinti šį sandorį⁷⁵.

Iškylus nesklandumų dėl krizės Lietuvoje ir netekiamų paskolų, Gabrys rašo tiesiai Ūkio banko vadovybei – Jonui Vailokaičiui. Iš šio laiško sužinome, kad Gabrio kasmetinis pelnas iš nuomos verslo Klaipėdoje – apie 20 000 litų, o į šio banko sąskaitas iš viso yra padėjęs daugiau kaip 200 tūkst. litų ir pirkęs Lietuvos banko akcijų už gryną auksą⁷⁶. Kaip tikslą, kuriam bus panaudoti iš banko gauti pinigai, Gabrys nurodo ne tik tuo metu nusipirktą nekilnojamąjį turtą Ženevoje, bet ir žurnalo „Revue des Nations“, kurį pats leidžia ir finansuoja, leidybą⁷⁷. Tiek šią veiklą, tiek turto išlaikymą Klaipėdoje ir nepardavinimą vokiečiams Gabrys mato ne tik kaip ekonominės naudos jam ir valstybei duodančius veiksnius, bet ir kaip patriotinį elgesį, naudodamas tai kaip argumentą paspartinti jam reikalingas operacijas banke. Tiesa, argumentuodamas krize ir ruošiamu nauju Bankų įstatymu Vailokaitis atsisako Gabrio broliams Lietuvoje suteikti 10 000 litų paskolą, bet džiaugiasi sėkmingu bendradarbiavimu su jų šeima, Gabrį laiko ištikimu ir patikimu savo banko klientu⁷⁸.

Juozo Gabrio ir jo žmonos Marie Desponds turtas Šveicarijoje – La Chauz ūkis netoli Lėmano ežero pakrantės miesto Vevey, Vaud kantone, taip pat buvo vienas iš šeimos pajamų šaltinių ir pradinis visų verslų taškas. Gabrieliai viename iš ūkių gyveno, buvo supirkę nemažai žemės ir pastatų aplinkui, čia įkūrę nekilnojamojo turto ir žemės nuomos agentūrą „Société Immobilier de La Chauz“⁷⁹. Šios agentūros įsigijimas siekia Pirmojo pasaulinio karo metus: ji 1915 m. įkurta Lozanoje, o Gabrio ir dviejų kitų akcininkų (Alfred Ogay ir Edmond de la Harpe) perpirkta 1918 m., turėdama 30 tūkstančių frankų sudėtinio kapitalo. Tad jau tada Gabrys ieškojo, kur investuoti karo metu sukauptus pinigus, o XX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje, atrodo, nekilnojamojo turto agentūra nestokojo dėmesio ir klientų, teikė pelno⁸⁰: Gabrieliai savo ūkio dalims lygia greta ieškojo tiek nuomininkų, tiek pirkėjų, valdė svečių namus su restoranu⁸¹.

⁷⁵ „Deliai parceliacijos žemes sklypo Smeltej kalbėjaisi Genevoj su vienu geriausių architektų – urbanistu, kuris dirba su dideliu finansų koncernu, jis labai susidomėjo. Greičiausiai atvyksiu sykiu su juom. Sudarysime akcinę bendrovę, kaip minėjau mano žemės sklypą vystymui taipo jau ir kitiems sklypams. Žinoma, aš prašysiu Tamsta ton bendrovėn prisidėti lygiai kaip ir p. Galvanauską. Fin. koncernas, jei ras dalyką įdomiu, angažuosis su 1 ar 2 milijonais frankų“ (Juozo Gabrio laiškas nežinomam asmeniui į Klaipėdą, 1934-09-05, La Chauz, in: VUB RS, f. 155, b. 976, [l. n.]).

⁷⁶ Juozo Gabrio laiškas Jonui Vailokaičiui, Ūkio banko Valdytojui, Kaunas, [1933 m.?], in: VUB RS, f. 155, b. 974, l. 667.

⁷⁷ *Ibid.*, l. 668.

⁷⁸ Jono Vailokaičio laiškas Juozui Gabriui, 1933-09-09, Kaunas, in: VUB RS, f. 155, b. 974, l. 669.

⁷⁹ Vaud kantono saugumo policijos pareigūno Pichard raportas, Lozana, 1925-11-05, in: SFA, E2001C, 1000/1531, BD: 58, B. 44. 11. Lituania, [l. n.]; Vaud kantono Finansų departamento laiškas advokatui B. Mean dėl J. Gabrio reikalų, Lozana, 1936-02-05, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

⁸⁰ 1936 m. Juozo Gabrio ir jo bendrovės hipotekos skola siekė 35 000 Šveicarijos frankų, o kapitalas ir akcijos buvo vertos 45 411,90 Šveicarijos frankų, taigi balansas teigiamas (Vaud kantono Finansų departamento laiškas advokatui B. Mean dėl J. Gabrio reikalų, Lozana, 1936-02-05, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.]; taip pat žr.: A. Mayer-Cottier laiškas Juozui Gabriui dėl namų įrengimo, 1934-10-24, Bernas; Juozo Gabrio laiškas notarui Leon de Werra dėl pastatų įkainojimo ir draudimo, Bernas, 1934-10-18, 1934-10-23; Šveicarijos Federalinio banko laiškas Juozui Gabriui apie sumos jo sąskaitoje pastovų augimą, Bernas, 1936-04-03, in: VUB RS, f. 155, b. 980, l. 510.

⁸¹ Les Monts de Corsier savivaldybės laiškas Juozui Gabriui, kaip La Chauz ūkio savininkui, dėl licencijos pardavinėti nealkoholinius gėrimus išdavimo, Les Monts de Corsier, 1934-11-06, in: VUB RS, f. 155, b. 976, [l. n.];

Leidinius apie Lietuvą prancūzų ir kitomis kalbomis Juozas Gabrys ir jo kolegos ėmėsi leisti dar iki Pirmojo pasaulinio karo – tai buvo vienas iš Lietuvių informacijos biuro, įkurto 1911 m. Paryžiuje, tikslų⁸². Pirmojo pasaulinio karo metais spaudos ir propagandos darbas, Lietuvių informacijos biurą perkėlus į Lozaną, Šveicariją, dar labiau suintensyvėjo ir tęsėsi iki 1919–1920 m.⁸³ Vėliau Juozas Gabrys ir jo bendradarbiai stengėsi tokį biurą atkurti Ženevoje. Tai padaryti jiems pavyko tik XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, kai išėjo pirmieji naujojo žurnalo „Revue des nations, des nationalités et des minorités nationales“ numeriai, o lygia greta informaciniuose biuleteniuose buvo skelbiamos žinios apie Lietuvą.

Šis žurnalas ėjo 1931–1934 m., buvo leidžiamas kas mėnesį prancūzų kalba ir 1932 m. kovą sutrumpino pavadinimą iki „Revue des nationalités et des minorités nationales“ (toliau – *Revue des Nationalités*)⁸⁴. Jau pirmajame numeryje skaitome, kad jis pristatomas kaip nuo 1912 m. Gabrio Centrinio tautų biuro Paryžiuje leisto *Annales des Nationalités* tęsinys, kurio leidybai vadovauja Juozas Gabrys ir senas jo tų laikų bičiulis – prancūzų žurnalistas Jeanas Pelissier⁸⁵. Iš redakcijos susirašinėjimo sužinome, kad vos pasirodęs šis žurnalas sulaukė nemažai dėmesio – 1931 m. buvo intensyviai užsakomas ir skaitytojams siunčiamas į įvairias Europos šalis, taip pat skaitomas Ženevoje rezidavusių vengrų, čekų, vokiečių diplomatų ir kitų organizacijų atstovų⁸⁶. Tematiškai šis leidinys nagrinėjo su Lietuva susijusias problemas bei kitus Europos ir pasaulio tautų klausimus, svarbius ne tik Tautų Sąjungos aplinkoje, bet ir idėjiniame nacionalizmo studijų lauke. Taip pat kartais pasirodydavo teminiai numeriai, aptariantys vieną problemą remiantis kelių tautų patirtimi⁸⁷. Pavyzdžiui, 1932 m. kovą–balandį išėjo žurnalo numeriai apie Klaipėdos krašto klausimą buvo įtraukti ir į mokslinę apyvartą – juos aptinkame Paryžiuje apgintos disertacijos bibliografijoje prie naudotų periodinių leidinių⁸⁸. Mato-

Nuomos sutartis tarp Anna Desponds ir M. Bornat, 1936-07-16, La Chaux, in: VUB RS, f. 155, b. 984, [l. n.]; Juozo Gabrio laiškas A. Zbinden dėl sodybos pirkimo, 1938-05-31, La Chaux, in: VUB RS, f. 155, b. 976, [l. n.]; Juozo Gabrio laiškas O. Fornera, „Uniprix“ direktoriui, 1938-10-27, Vevey, in: VUB RS, f. 155, b. 976, [l. n].

⁸² Lietuvių informacijos biuras, Paryžius, 1911, p. 2–3.

⁸³ M. Šipelytė, 2019, p. 44–48, 283–285.

⁸⁴ Interneto išteklis: <https://pmt-eu.hosted.exlibrisgroup.com/primo-explore/fulldisplay?docid=41UNOG_Alma21101768880002391&context=L&vid=41UNOG_V2&lang=en_US&search_scope=41unog_alma_unog&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=default_tab&query=any,contains,%22revue%20des%20nationalites%22&offset=0>, [2021-08-18].

⁸⁵ *Revue des Nationalités et de Minorités Nationales*, No 1 (191), 1931 vasaris; Vokiečių užsienio instituto Štutgarte laiškas Juozui Gabriui ir Jeanui Pelissier, Štutgartas, 1931-03-27, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 597.

⁸⁶ *Revue des Nationalités* redakcijos ir administracijos laiškas E. Koessler (*Gazette de Lausanne*), 1931-02-20, Ženeva, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.]; *Revue des Nationalités* leidinio užsakymo kortelės, 1931 m., in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 591–594; Vengrijos delegacijos prie Tautų Sąjungos laiškas *Revue des Nationalités* redakcijai, Ženeva, 1931-06-12, in: *ibid.*, l. 595; Tautų Sąjungos bibliotekos laiškas *Revue des Nationalités* redakcijai, Ženeva, 1931-03-30, in: *ibid.*, l. 596; Čekų delegacijos prie Tautų Sąjungos laiškas *Revue des Nationalités*, Ženeva, 1931-03-27, in: *ibid.*, l. 598; Tarptautinės asociacijų unijos prie Tautų Sąjungos laiškas *Revue des Nationalités* redakcijai, Bruselis, 1931-04-13, in: *ibid.*, l. 599; Tautiškumo tyrimų instituto laiškas Juozui Gabriui, Varšuva, 1931-04-13, in: *ibid.*, l. 600.

⁸⁷ Pavyzdžiui, *Revue des Nationalités et de Minorités Nationales. Revisionnisme en Europe*, No 1–2, 1933 sausis–vasaris.

⁸⁸ *Revue des Nationalités et des Minorités Nationales*, Genève, Nr. 4 et 5, mars et avril 1932: „l’Affaire de Memel“, in: M. Héliard, 1932, p. 150.

me, kad Vidurio Europos tautų atstovai ir organizacijos domėjosi lietuvių mintimis apie Europos tautų sugyvenimą, sekė teritorinių ir tautinių mažumų klausimų eigą gretimose šalyse. Fone ne tik kilo naujos nacionalizmo bangos, bet ir stiprėjo fašizmo bei nacional-socializmo įtaka mąstymui apie skirtingų tautinių problemų sprendinius.

Lietuvių politikai ir intelektualai taip pat žinojo apie Gabrio leidinius, juos skaitė⁸⁹, o jis tai matė ir kaip tam tikrą verslą, siekį gauti naudos – „valstybinių užsakymų“ savo bendrovėms, derindamas juos prie Lietuvos interesų viešinimo tarptautinėje erdvėje. Rėmėjų prolietuviškai propagandai Gabrys ėmėsi ieškoti tais pačiais 1931 m. – kreipėsi į jam asmeniškai pažįstamus politikos ir visuomenės veikėjus, galinčius turėti įtakos publikacijų užsakovams. Kanauninkui ir Žemės ūkio akademijos profesoriui Fabijonui Kemėšiui Gabrys rašė: „Kas dėl reikalo Vilniaus klausimo propagavimo užsieny, ypač Genevoj. Šis reikalas ypač yra gyvas dabar, bylą laimėjus Hagoj ir Tautų Sąjungos sferoms norint savo pralaimėjimą padengti tyla. Užsieniui svarbu išgirsti šiuom klausimu ne tik balsą vyriausybės, bet ir visuomenės. Vyriausybės akcija bus labai palengvinta sausio mėn. Tautų Sąjungos Taryboj, jeigu pasaulio viešoji opinija bus paruošta intensinga mūsų propaganda.“⁹⁰ Išklauses kunigo priekaištus dėl nesutarimų su vyriausybe ir jos vykdomos politikos, ypač diplomatų veikimo Ženevoje kritikos, Gabrys teisinosi negalintis dirbti su vyriausybe, kuri rūpinasi tik savo reikalais ir kaip išsilaikyti prie valdžios vairo, o ne tauta⁹¹. Bet ar tikrai Gabrys užsiėmė tik vieša diplomatų kritika, ar jam pavyko gauti nors vieną „valstybinį“ užsakymą skleisti Lietuvos propagandą užsienyje?

Nors susirašinėjimas su Lietuvos pasiuntinybėmis kituose Europos miestuose, jų naujų biurais ir Užsienio reikalų ministerijos Spaudos biuru Lietuvoje vyko ir anksčiau⁹², pirmas susitarimas, kad Gabrys ir jo komanda dirbs drauge su lietuvių diplomatais, aptinkamas 1936 m. korespondencijoje. Gabrys raportuoja Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui Kaziui Bizauskui: „Liet. Inform. Biuro veikla gerai vystosi. Be menkesnių biuletenių, atsieina reaguoti į melagingas žinias, leidžiamas apie Lietuvą.“⁹³ Bandydamas tokią informaciją koreguoti ir rengti atsakymus spaudoje, Gabrys prašo jam siųsti kuo daugiau tikslios informacijos – šiuo atveju apie Klaipėdą – nuotraukų, statistikos biuletenių, spaudos, ateities plėtos planų ir jau įgyvendintų projektų. Žinoma, nepamirštamasis ir atlygis: užsimenama, kad lėšų stygius neleidžia išplėsti informacinių akcijų, todėl prašoma išmokėti likusią subsidijos dalį⁹⁴. Iš pirmųjų 1936 m. biuletenių sužinome, kad tai – jau antrieji leidybos metai, o Lietuvos ir su ja susijusių įvykių santraukos išleidžiamos kas dvi savaitės prancūzų kalba⁹⁵. Leidinyje Lietuva pristatoma kaip ekonomiškai stiprė-

⁸⁹ Vaclovo Sidzikausko (Lietuvos ambasados Londone) laiškas Juozui Gabriui, Londonas, 1932-02-24, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 589; Juozo Urbšio (Lietuvos ambasados Paryžiuje) laiškas *Revue des Nationalites* administracijai, Paryžius, 1932-06-16, in: *ibid.*, l. 590.

⁹⁰ Juozo Gabrio laiškas Fabijonui Kemešiui, Ženeva, [po 1931-10-22], in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 11, l. 89.

⁹¹ Juozo Gabrio laiškas Fabijonui Kemešiui, Ženeva, 1931-12-19, in: *ibid.*, l. 88.

⁹² Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje patarėjo Vlado Natkevičiaus laiškas Juozui Gabriui, Paryžius, 1935-05-16, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

⁹³ Klaros Enbergaitės, URM Spaudos Biuro Sekretorės laiškas Juozui Gabriui, Kaunas, 1936-04-07, in: LCVA, f. 668, ap. 2, b. 11, l. 98.

⁹⁴ Juozo Gabrio laiškas Kaziui Bizauskui, Ženeva, 1936-05-20, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

⁹⁵ Ištraukos iš 1936 m. Lietuvių Informacijos biuro biuletenių, in: VUB RS, f. 155, b. 963, l. 259–363.

janti, aktyviai užsienio politikoje veikianti valstybė, nepasiduodanti Vokietijos ir Lenkijos keliamoms asimiliacijos grėsmėms⁹⁶. Tai visiškai sutampa su tuo metu Juozo Tūbelio vyriausybės vykdytos užsienio politikos kryptimis.

Su pakilimais ir nuopuoliais dirbusio Informacijos biuro veiklą Ženevoje Europai audringais 1939 m. Gabrys nusprendė perkelti į Paryžių. Tai paskatino lietuvių diplomatus iš naujo diskutuoti, ar verta skirti lėšų Juozo Gabrio vykdomai propagandai ir spaudos leidybai. Užsienio reikalų ministerijai užklausus, tuometinis Lietuvos ambasadorius Londone Bronius Kazys Balutis svarstė apie Gabrio galimybes bendradarbiauti tiesiogiai su vyriausybe ir nuogaštavo dėl jo nepastovumo: „Savo laiku aš už jį būčiau galvą dėjęs. Dabar – aš bijočiau patarti Vyriausybei su juo susirišti.“⁹⁷ Nusistebėjęs, kad informacinį biuletinį Gabrys planuoja leisti savo lėšomis, Balutis tiksliai įvardijo ir veiksmų planą: niekam iš vyriausybės su Gabriu tiesiogiai nesusirašinėti, pavesti Klimui pasikalbėti gyvai, jo neatstumti, bet ir nenutekinti per daug informacijos, nes „Gabrys biurą tikriausiai vis tiek steigs“⁹⁸. Šiek tiek kritiškesnis, kaip įprasta Gabrio atžvilgiu, buvo Petras Klimas – jis teigė, kad atskiras lietuvių biuras kažin ar bus vaisingas, nes žinios tikrinamos per telegramų agentūras, atstovybę ir laikraščių korespondentus, todėl siūlė didinti ELTOS korespondentų užsienyje skaičių, nepritardamas jokiai oponavimui vyriausybei⁹⁹. Tokią poziciją palaikė ir tuometinė Užsienio reikalų ministerijos Informacinio skyriaus vadovė Magdalena Avietėnaitė¹⁰⁰. Galiausiai Stasys Lozoraitis atstovybei Paryžiuje nurodė susisiekti su Gabriu: „Tamsta galėtum pasiteirauti, kurioje padėtyje yra biuro steigimas, ir pasakyti, kad biurui pradėjus dirbti, bus matyti, kuo galima jiems padėti.“¹⁰¹ Deja, iš šio laikotarpio išlikusių šio biuro leidinių neturime, tik žinome, kad susirašinėjimo laiku Gabrys gyveno Klaipėdoje¹⁰², į Šveicariją grįžo prieš pat Antrojo pasaulinio karo pradžią, o vasarą praleido Paryžiuje.

Išvados

Juozo Gabrio ir jo biuro veikla tarpukariu Ženevoje, Tautų Sąjungos pašonėje, reiškėsi ne tik žurnalistine veikla, bet ir verslo sandėriais bei siekiu daryti įtaką Lietuvos užsienio politikai.

Pagrindinės idėjos, kurios atsiskleidžia Juozo Gabrio publicistiniuose tekstuose, yra susijusios su tuo metu Tautų Sąjungoje svarstytais arba greta jos bandytais išspręsti Lietuvos tarptautinės politikos problemomis. Du pagrindiniai klausimai, lydėję Lietu-

⁹⁶ Bulletin du Bureau d'Informations Lituanien, 2me année, Nr. 2, Geneve, 1936-02-14, in: VUB RS, f. 155, b. 983, [l. n.].

⁹⁷ Broniaus Kazio Balučio laiškas Užsienio reikalų ministerijai, Londonas, 1939-02-15, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 16.

⁹⁸ *Ibid.*, l. 17.

⁹⁹ Petro Klimo slapta laiškas Užsienio reikalų ministerijai, Paryžius, 1939-03-01, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 14.

¹⁰⁰ Magdalenos Avietėnaitės pastaba ant Petro Klimo slapto laiško Užsienio reikalų ministerijai, Kaunas, 1939-03-01, in: *ibid.*, l. 14.

¹⁰¹ Stasio Girdvainio laiškas Petrui Klimui, Paryžius, 1939-05-05, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 12.

¹⁰² Juozo Gabrio laiškas dr. Insabato, Klaipėda, 1939-03-08, in: VUB RS, f. 155, b. 974, [l. n.].

vos delegaciją Ženevoje tarpukario laiku, – tai konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto ir permainingi santykiai su Vokietija dėl Klaipėdos krašto priklausomybės. Abiem šiais klausimais Gabrys turėjo itin griežtą nuomonę: Vilniaus krašto atgavimas turėjo būti matomas kaip strateginis Lietuvos užsienio politikos klausimas, metalygmeniu sujungiantis ir nulemiantis visus kitus klausimus, o Klaipėda buvo matoma kaip visos Europos politikos veiksnys – kiek Lietuva sugebės priešintis Veimaro, o vėliau nacių Vokietijos įtakai, tiek galima bus išlaikyti taiką ir demokratiją visame žemyne. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje požiūris į šiuos du klausimus buvo pradėtas jungti į vieną užsienio politikos koncepciją: keisti draugišką toną Vokietijos atžvilgiu į griežtą oponavimą jos veiksams ir, drauge su lenkais matant ją kaip bendrą priešą, „perkrauti“ dvišalius santykius, Lietuvai neatsisakant Vilniaus, o darant jį naudingą mainų objektu. Taip pat buvo tikima, kad tokia pozicija iš tiesų galėtų turėti įtakos didžiųjų Europos galybių politikos žaidime.

Juozo Gabrio šeimos ir bendradarbių verslo ryšiai buvo nukreipti keliomis kryptimis. Pirmiausia, tai finansinės operacijos tarp Lietuvos ir Šveicarijos, naudojantis paskolų ir valiutų keitimo teikiama palūkanomis. Antra – tai nekilnojamojo turto prekyba ir nuoma. Šį verslą Gabrys vykdė tiek savo ūkyje Lėmano ežero pakranteje, tiek Lietuvoje, daugiausia Klaipėdoje. Nuoma Lietuvos pajūryje teikė daugiausia pelno, kurį Gabrys investuodavo į kitas veiklas Šveicarijoje. Trečia, tai buvo Gabrio, kaip spaudos darbuotojo, atlyginimas. Tiesa, tekstų, už kuriuos Gabrys gaudavo honorarą, buvo kur kas mažiau negu tų, kuriuos jis leisdavo savo lėšomis. Nors jo Lietuvių informacijos biuras Ženevoje atskirais epizodais buvo remiamas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos, tai tikrai nebuvo pelningas verslas.

Noras daryti įtaką Lietuvos užsienio politikai nebuvo atsijęs nuo Gabrio asmeninių ambicijų išgarsėti, gyventi pasiturintį ir išraiškingą gyvenimą. Deja, dažniausiai teigdamas, jog žino, ko reikia Lietuvai, Gabrys ne visada sugebėdavo savo idėjas paversti realiai naudingais veiksmais, o bandydamas aprėpti kuo daugiau gyvenimo sričių, išskaidydavo savo energiją ne itin vykusiems projektams. Atsakydami į klausimą, ar tokie veikėjai kaip Juozas Gabrys trukdė, ar padėjo plėtoti Lietuvos diplomatiją, turime pabrėžti, kad šiuo atveju įtaka daugiausia pasireiškė informavimo apie Lietuvą srityje. Gabrio leisti ir redaguoti tekstai sklido žurnalistinėje ir mokslinėje Europos erdvėje, buvo žinomi tiek lietuvių, tiek užsienio diplomatams. Tad jis tikrai turėjo įtakos tam, ką apie Lietuvą buvo galima sužinoti Tautų Sąjungos rūmų užkulisiuose Ženevoje, ir tam, kaip Tautų Sąjungos sprendimai buvo reflektuojami Lietuvoje – tiek viešojoje, tiek politinėje erdvėje.

Bibliografija

- Bregman A., 1932 – Alexandre Bregman, *La Politique de la Pologne dans la Societé des Nations*, Paris, 1932.
 Bukaitė V., 2013 – Vilma Bukaitė, *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.*, daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
 Bukaitė V., 2016 – Vilma Bukaitė, *Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas*, Vilnius, 2016.

- Butkus Z., 1993 – Zenonas Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius, 1993.
- Butkus Z., 1998 – Zenonas Butkus, *SSRS intrigos Baltijos šalyse, 1920–1940*, Kaunas, 1998.
- Colliander B. E., 1935 – B. E. Colliander, *Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland: Während der Okkupation 1915–1918*, Abo [Turku]: [s. n.], 1935.
- Consultations, 1928 – Consultations de MM. *Geoffre Lapradelle, Louis le Fur et André N. Mandelstam concernant La force obligatoire de la décision de la Conférence des Ambassadeurs du 15 mars 1923*, Paris, 1928.
- Čiplytė J. V., 2016 – Joana Viga Čiplytė, *Eduardas Turauskas (1896–1966). Ateitininkas, teisininkas, žurnalistas, diplomatas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys*, Vilnius, 2016.
- David P., 2000 – Paul David, *L'Esprit de Genève. Histoire de la Société des Nations. Vingt ans d'efforts pour la paix*, Genève, 2000.
- Demm E., 2002 – E. Demm, *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002.
- Demm E., Nikolajew Ch., 2013 – E. Demm, Ch. Nikolajew, sud., *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen. Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911–1918)*, Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2013.
- Eidintas A., 1992 – Alfonsas Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992.
- Esculles J., Petronis V., 2016 – J. Esculles, V. Petronis, „Self-proclaimed Diplomats: Catalan-Lithuanian Cooperation during WWI“, in: *Nationalities Papers*, 2016, t. 44, Nr. 2, p. 340–356.
- Farrokh M., 1991 – M. Farrokh, *La Pensée et l'action d'Edmont Privat (1889–1962). Contribution à l'histoire des idées politiques en Suisse*, Berne: Peter Lang, 1991.
- Fosse M., 1998 – Marit Fosse, *La Société des Nations – ou l'Histoire d'une institution moderne oubliée*, Genève, 1998.
- Gerutis A., 1982 – Albertas Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius: Mažosios Lietuvos sūnus – Nepriklausomos Lietuvos valstybės užsienių reikalų ministras*, Cleveland [Ohio], 1982.
- Grandjean M., 2018 – Martin Grandjean, *Les réseaux de la coopération intellectuelle. La Société des Nations comme actrice des échanges scientifiques et culturels dans l'entre-deux-guerres*, Thèse de Doctorat: Histoire, Université de Lausanne, Lausanne, 2018.
- Halecki O., 1920 – Oskar Halecki, *Liga Narodow*, Poznan, 1920.
- Héliard M., 1932 – Madleine Héliard, *Le Statut international du Territoire de Memel*, Thèse pour le Doctorat: Université de Paris, Faculté de droit, Paris, 1932.
- Hoffman J. H., Stepankovsky V., 1972 – J. H. Hoffman, V. Stepankovsky, „Ukrainian Nationalist and German Agent“, in: *The Slavonic and East European Review*, 1972, Vol. 50, No. 121, p. 594–602.
- Jakštas A., 1919 – Adomas Jakštas, *Lietuva ir Tautų Sąjunga*, Kaunas, 1919.
- Kalijarvi Th. V., 1937 – Thorsten V. Kalijarvi, *The Memel Statue, Its Orgin, Legal Nature, and Observation to the Present Day*, London, 1937.
- Kasparavičius A., 2002 – Algimantas Kasparavičius, „Don Kichotas prieš Prometėją: tarpukario lietuvių-lenkų iracionalioji diplomatija“, in: *Darbai ir dienos*, 2002, p. 50–71.
- Kilinskas K., 2018 – Kęstutis Kilinskas, *Civilinės ir karinės valdžios sąveika Lietuvoje 1918–1940 m.*, daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2018.
- Klimas P., 1923 – Petras Klimas, *Mūsų kovos dėl Vilniaus 1323–1923 m.*, Kaunas, 1923.
- Klimas P., 1991 – Petras Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1991.
- La Société des Nations, 1926 – La Société des Nations, *Constitution et Organisation*, Genève, 1926.
- Laurinavičius Č., 1992 – Česlovas Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius, 1992.
- Leroy M., 1932 – Maxime Leroy, *La Société des Nations. Guerre ou paix?*, Paris, 1932.
- Pivoras S., 2009 – Saulius Pivoras, „Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių–švedų ryšiai XX a. pradžioje“, in: *Istorija*, 2009, t. 74, p. 23–32.

- Rutenbergas G., 1931 – Giršas Rutenbergas, *Tautų Sąjunga: jos idėjos plėtojimosi ir susikūrimo apžvalga, organizacija, tikslai, Lietuvos klausimai T. Sąjungoj ir T. Sąjungos paktas*, Kaunas, 1931.
- Senn A. E., 1966 – Alfred Erich Senn, *The Great Powers, Lithuania and The Vilna Question 1920–1928*, Leiden, 1966.
- Senn A. E., 1996 – Alfred Erich Senn, „Antanas Viskantas: A Lithuanian with Polish Friends“, in: *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8, Asmuo: tarp tautos ir valstybės, sud. E. Motieka [et al.], Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 312–320.
- Sidzikauskas V., 1936–1937 – Vaclovas Sidzikauskas, *Diplomatinė istorija*, Klaipėda, 1936–1937.
- Sidzikauskas V., 1994 – Vaclovas Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatinės paraštės*, Vilnius, 1994.
- Suski M., 2011 – Markku Suski, „The Autonomy of Memel“, in: *Sub-State Governance through Territorial Autonomy. A Comparative Study in Constitutional Law of Powers, Procedures and Institutions*, Berlin, 2011, p. 39–77.
- Šipelytė M., 2019 – Monika Šipelytė, *Šveicarijos lietuvių politinė ir diplomatinė veikla 1915–1919 m. Lietuvos valstybingumo klausimu*, daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2019.
- Tautų Sąjungos tikslai ir santvarka, 1932 – *Tautų Sąjungos tikslai ir santvarka*, vertėjas Eduardas Turauskas, Kaunas: Vyriausiasis Tautų Sąjungos sekretarijatas mokytojams naudotis, 1932.
- Turauskas E., 1990 – Eduardas Turauskas, *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*, Vilnius, 1990.
- Vilkelis G., 2006 – Gintautas Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius, 2006.
- Voldemaras A., 1992 – Augustinas Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992.
- Walters F. P., 1952 – Francis Paul Walters, *A History of the League of Nations*, London, 1952.
- Watson D. R., 1995 – D. R. Watson, „Jean Pélissier and the Office Central des Nationalités, 1912–1919“, in: *The English Historical Review*, 1995, Vol. 110, No. 439, p. 1191–1206.
- Widding K. M., 1930 – K. M. Widding, *Lithuania and the Vilna Conflict*, Memel, 1930.
- Zimmern A., 1936 – Alfred Zimmern, *The League of Nations and the Rule of Law 1918–1935*, London, 1936.
- Žalys V., 2007 – Vytautas Žalys, *Lietuvos diplomatinės istorija (1925–1940)*. I tomas, Vilnius, 2007.
- Žepkaitė, R., 1980 – Regina Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos–Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius, 1980.